

Universiteit
Leiden
The Netherlands

Isbrandus dictus schereman

Vaan, M.A.C. de

Citation

Vaan, M. A. C. de. (2012). Isbrandus dictus schereman. *Us Werk. Tydskrift Foar Frisistyk*, 61(3/4), 114-124. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/20592>

Version: Not Applicable (or Unknown)

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/20592>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

Isbrandus dictus s<c>hereman

Een Noordhollandse *schareman* uit 1264

Michiel de Vaan

Summary

In a list of inhabitants of Rinnegom, near Egmond in North Holland, compiled in 1264 and copied at the end of the thirteenth century, the peculiar surname sthereman occurs. If read as s<c>hereman, it can be interpreted as the exact and only Dutch cognate of the term Scharmann ‘band-man’ which is known from medieval Germany. S<c>hereman would show the raising of lengthened aa to ee which is typical of the North Holland dialect, and which is attested in the simplex schere ‘share in a common pasture’ from the fourteenth century onwards.

1. De twee lijsten van keurmedigen uit Rinnegom

Middels een oorkonde (uitgegeven als *OHZ* 1360) ontsloeg de abdij van het Noord-Hollandse Egmond in 1264 de keurmedige inwoners van de buurtschap Rinnegom, gelegen in de nabijheid van de abdij, van hun keurmede. Aan de oorkonde is een lijst van de 114 personen en gezinnen toegevoegd die het betrof. Die lijst is overgeleverd in twee verschillende afschriften van hetzelfde origineel. De jongere kopie (C) staat in het Egmonder Cartularium en dateert van rond 1420; de tekst is uitgegeven als *OHZ* 1361. De oudere bewaarde versie (E) staat in het Egmonds Evangeliarium en is in 2008 door Gumbert afgedrukt; op gezag van Burgers dateert Gumbert versie E in het einde van de dertiende eeuw.

Gumbert (2008: 47) vat de belangrijkste verschillen tussen C en E samen: E staat chronologisch aanzienlijk dichterbij het origineel, heeft een informelere stijl (slechts een summier opschrift, en geen datering) en de namen zijn er veel vollediger in weergegeven. Daarmee zijn de verschillen tussen de twee versies nog niet uitgeput. Naam- en taalkundig valt op dat de spelling in E minder latiniserend is dan in C en dat E zich regelmatig van koosnamen bedient, die in C voluit zijn geschreven. Enkele van de typische verschillen in de naamgeving zijn (met de nummering van Gumbert):

	C	E
1	Helwigis	heylekin
2	Rodulphus	rodulfus
7	Hildegardis	hildegart
11	Wilhelmus	willelmus
18	Remsindis	Reinsent
78	Heynricus	Heyne
105	Hildegardis	Hilleke

In sommige gevallen is de spelling van C aangepast aan Laatmiddele nederlandse gewoonten, bijvoorbeeld met de grafemen *gh* en *ij*: 31 E *Gele*, C *Ghela*, 39 E *bregta*, C *Breghta*, 87 E *filia alwini*, C *filia Alwijn*, 93 E *filius curdin*, C *filius Curdijn*. Iets verder gaat deze aanpassing nog bij 53 E *Gerardus dictus dunker*, C *Gerardus dictus Doncker*. De digraaf *uu* wordt in E nog hier en daar gebruikt voor *w*, in C nergens.

2. De taal van Noord-Holland

Plaats en tijd van de Egmondse oorkonde maken de lijsten van keurmedigen interessant voor het onderzoek naar de taalkundige geschiedenis van Noord-Holland. Een van de belangrijke kenmerken van dat gebied is de overgang van Friestaligheid naar Hollandstaligheid, die waarschijnlijk in de dertiende eeuw een grote vlucht nam, precies de tijd waarin ons document is opgesteld. Ten noorden van het IJ zal Kennemerland als eerste zijn Friestaligheid hebben verloren, omdat de graven van Holland daar hun machtsbasis hadden. Interessant om op te merken in dit verband is Gysselings bewering (1966: 7) dat de naam *Isbrand* in de twaalfde eeuw kenmerkend is voor het geslacht van de heren van Haarlem en dat in 1264 in de Rinnegomse lijst zeven van de vijfenzestig gezinshoofden *Isbrandus* heten, naast nog een alleenstaande *Isbrandus clipper* en een *Isbrand* die vader van *Isburg* is. Mogelijk reflecteert de populariteit van *Isbrand* de enge band van Kennemerland met Haarlem. Overigens had een soortgelijke overgang van Fries naar Frankisch (de taalvariëteit die op dat moment in Vlaanderen en Brabant gesproken werd) ook in Zuid-Holland boven de Maas plaats gehad, maar eerder, waarschijnlijk al in de elfde eeuw (Blok 1969: 360, van Bree 1997, Bremmer 2008). Als resultaat van dit taalcontact was het Hollands ontstaan, dat zich twee eeuwen later naar Noord-Holland verspreidde. Hoewel we ervan uit mogen gaan dat het Hollands tegen het einde van de dertiende eeuw in alle grotere nederzettingen in Noord-

Holland de dominante taal was geworden, werd mogelijk nog tot in de vroege zeventiende eeuw in delen van het platteland Fries gesproken (Versloot 2003: 32–35).

Het onderzoek naar vroegere Friestaligheid in Noord-Holland bestaat – bij gebrek aan Friestalige teksten uit het gebied – uit het verbinden van losse puzzelstukjes. Het belangrijkste zijn uiteraard de contemporaine bronnen, zoals plaats- en persoonsnamen die Friese kenmerken vertonen (Quak 2003, Quak 2012, Quak, in druk) en historische vermeldingen over Friestaligheid (Blok 1959, 1969, Bremmer 2008). Daarnaast spelen de sporen die teksten uit later eeuwen vertonen een rol, zoals Friese rechtstermen in Middelnederlandse teksten, Friese leenwoorden in het Noordhollands en elementen van de klank- en vormleer van de Noordhollandse dialecten die op basis van het Fries verklaard kunnen worden (zie o.a. Pannekeet 1995, de Vaan, in druk, van Bree, in druk). Zie Berns/Steusel 2004 voor een volledig overzicht van taalkundige bronnen met betrekking tot Noord-Holland.

3. *De namen van de ontslagenen*

Een volledige analyse van de in E aan te treffen namen is een desideratum voor de middeleeuwse naamkunde. In sectie 4 van dit artikel doe ik een taalkundig voorstel voor de verklaring van één merkwaardige vorm in het document, nl. *sthereman*. Als inleiding daarop volgt hieronder een korte bespreking van een paar belangrijke kenmerken van het namenmateriaal.

In E vinden we de volgende doopnamen:

mannen, volle naam:

adalbertus, alardus, alwinus, andreas, arnoldus, bereuuoldus, brechtgerus, erenbold, eremboldus, euerardus, euerocker, florentius, folpertus, fredericus, gerardus, gerbrandus, gyselbertus, gozwinus, heynricus, isbrandus, johannes, lubertus, lubbrandus, ludolfus, martinus, meynolfus, nicholaus, odraven, philippus, reymbertus = rembertus, reymbrandus, reynbernus, reynerus, reinoldus, rippertus, rodulfus, romarus, simon[i]s, sybrandus, symon, syvardus, theodericus, thinnotus, veder, walterus, werenboldus, wlbrandus, willelmus, wlfraven

mannen, verkleind:

alle, brantine, bruno, colin, curdin, dedde, dodo, galo, gybo, haddo, heyne, heyneken, hugo, lubeke, ludeke, menso, nanno, paye, sameke, vesse = wesse, woudeke

vrouwen, volle naam:

agnes, aleydis, alwar, amalburga, amalburgis, berta, brechlent, bregta, katerina, erkenradis, ermegert, florie, gerburg, gertrudis, hildegart, hyldegart, itsburgis = isburg, lye[n]ildis, mabilia, margareta, menset, meyburg, rebburg, reymodis, reinsent, reymigis, reyneldis, saxiardinis, syburgis, sophya, waldradis, wlviardinis

vrouwen, verkleind:

ava, ave, aua, bava, bye, duva, duve, folqui, gela, gele, heylekin, hille, hilleke, imma, lysa, minneke, naneke, rey(n)wi, saswe, [s]cylla, sywi, sise, tette, tetta, thed(e)wi, verchewi

De namen passen taalkundig in het beeld van de Hollandse naamgeving uit de dertiende eeuw. De meerderheid betreft nog het oude Germaanse type samengestelde namen, maar bijbelse en heiligennamen als Andreas, Johannes, Martinus, Nicholaus, Philippus, Simon, Agnes, Catharina, Mabilia, Margareta en Sofia komen ook al voor (Gysseling 1965).

Ook de bijnamen zijn voor het grootste deel goed Vroegmiddelnederlands: *brune* 'de bruine', *de dunis* 'van de duinen', *E buke C Buk* 'buik', *cole* 'kool', *blideleven* 'blijleven', *E stale, C Stael* 'staal', *coninc* 'koning', *knut* 'knoet', *dunker* 'donker', *Iunc* 'jong', *cocus* 'kok', *grawerroc* 'grijsrok', *blekester* 'bleekster?' en enkele andere.

Er zijn slechts een paar Friese kenmerken in de Egmondse lijst uit 1264 aan te wijzen. Een mogelijk geval is de naam *E Rebburg, C Rabburgis* 'Radburg'. De reflex *ē* voor West-Germaans **ræd*, Ned. *raad*, is typisch Fries en bekend uit *Rēdbād* 'Radboud'. De vrouwennaam *ermegerd* 'Ermengardis' vertoont de Friese ontwikkeling van *a* > *e* in gesloten lettergreep, die Quak (in druk) ook in *Evergerd* en *Sigerda* in de *Fontes Egmondenses* aantreft. Het element /saks-/ in *Saxiardinis* zou de Friese bewaring van *ks* kunnen tonen (tegenover de verandering tot *ss* in het Oudnederlands, als in *Sassenheim*), cf. Schoonheim 2004: 189. Daar staat tegenover dat de namenlijst ook *Saswe* 'Saks-wi' bevat, met de verwachte assimilatie tot *ss*. Het is daarom niet uitgesloten dat *Saxiardinis* een historische spelling bevat. Vergelijk het feit dat in Gent in de twaalfde eeuw een paar maal *Saxboldus* voorkomt, terwijl op dat moment in Vlaanderen *Sas-* de normale vorm is (Tavernier-Vereecken 1968: 24).

4. De bijnaam sthereman

De meest opvallend bijnaam in C en E is *sthereman* in nr. 35 E *Isbrandus dictus sthereman et ese. cum fi. et fi.* In afschrift C correspondeert daarmee *Isbrandus et Esa uxor eius cum filiis et filiabus suis* ‘IJsbrand en (zijn vrouw) Esa en hun zonen en dochters’. Wie of wat is een *sthereman*? De eerste associatie is met *stierman*, de Vlaamse variant van *stuurman*. Maar de klank *ie* is in dit woord niet te verwachten in Noord-Holland en ook niet de spelling *e* voor */i/*. Daarnaast blijft de initiële *sth-* onverklaard.

In het *Vroegmiddelnederlands Woordenboek* komt de spelling *sth-* alleen eenmaal voor in *sthiens*, de genitief van *cens*, in een document uit Lubbeek (Vlaams-Brabant) uit 1291. De combinatie *sth-* staat hier voor een palatale affricaat of fricatief die het beginfoneem van Frans *cens* weergeeft. De problemen die de Middelnederlandse spelling met deze klank had zijn bekend, zo vinden we voor *cens* in de dertiende eeuw de initiële combinaties *c-*, *ch-*, *cs-*, *cz-*, *chs-*, *sc-*, *sth-*, *tc-*, *tch-*, *tsc-*, *ts-*, *z-*. Ook bij *charter* komt een dergelijke variatie voor, nl. tussen *c-*, *ch-*, *s-*, *ts-*, *tch-*, *tsi-*, *z-*. Er is dus slechts zeer weinig bewijs voor het gebruik van *sth-* in het Vroegmiddelnederlands voor een initiële affricaat en dat bewijs komt uit zuidelijk Brabant.

De spelling *sth-* is bekender uit het Oudfries, waar hij in het Wezerfriesse handschrift Riustringen 1 gebruikelijk is voor de reflex van de gepalataliseerde *k* aan het woordbegin, mogelijk fonologisch een palatale stop /č/ (Boutkan 1996: 15): *sthereke* ‘kerk’, *sthitle* ‘ketel’ (Modern West-Fries *tsjerke*, *tsjettel*). In andere Oudfriesse handschriften komen andere spellingen voor: *sz* in R2, B, H, *tz* in E2, F, J, *z* in E1, *tz*, *zt* in E3 (Bremmer 2009: 50). Aanvankelijk dacht ik dat *sthereman* een Friese spelling zou kunnen bevatten van een Oudfries woord dat met een palatale stop begon. Het zou dan geïdentificeerd kunnen worden met Oosterlauwers Oud-Fries *tzer(e)mon* ‘man’ in het tweede en derde Hunsingoër Boeteregister en in de Brokmerbrief (Hofmann-Popkema 2008). De verklaring van *tzer(e)mon* is echter onzeker. Holthausen (1924: 155) zag er – overigens zonder verdere uitleg te geven – een oorspronkelijk **szerl-mon* uit **kerla-man-* in, te vergelijken met Oudengels *ceorlman* ‘vrije man’. De *l* was dan blijkbaar tussen *r* en *m* verdwenen, een aanname die vanwege het daarnaast voortbestaan van *tzerl* ‘man’ wel verbazing wekt. Problematisch is verder dat de verdwijning van de *l* al in het Proto-Fries zou moeten hebben plaatsgevonden – tenzij de verdwijning onafhankelijk in Westfriesland en Oosterlauwers Friesland plaatsvond. Een ander formeel bezwaar is dat de spelling

sth- in het Oudfries verder tot het Wezerfriesse Riustringen 1 beperkt is. Aangezien ook de historische bronnen geen gewag maken van een **kerlaman-* in Westerlauwers Friesland, moeten we de identificatie van *sthereman* met *tzer(e)mon* verwerpen.

5. Emendatie tot *s<c>hereman*

De reviewers van dit tijdschrift stellen voor om *sthereman* als kopieerfout voor een oorspronkelijk *s<c>hereman* op te vatten, met een verschrijving van *ch* tot *th*, die bij de gelijkvormigheid van beide combinaties geen verbazing hoeft te wekken. Vergelijk in E bijvoorbeeld de spelling van *th* in *frethe(rici)* in regel 80 met de *ch* van *Brechlent* in nummer 83. De reviewers denken aan een identificatie van *s<c>hereman* met Middelenegels *shearman* ‘scheerder’, maar dat heeft als nadeel dat een naamwoord ‘scheerman’ verder in het Nederlands niet voorkomt: het gebruikelijke Middelnederlandse woord is *scheerre*, *scheerder*. Een ander probleem is de tweede *e* in *s<c>hereman*, want bij directe afleiding van het werkwoord *scheren* zou de te verwachten Middelnederlandse vorm *scheerman* zijn (type *bouwman*, *hangman*, *voerman*).

In plaats daarvan zou ik identificatie van het eerste lid van *s<c>hereman* met Nederlands *schare* ‘groep’ willen voorstellen. Het woord als geheel kan dan historisch overeenkomen met de term *Scharmman* ‘schareman, lid van een schare die verplichte militaire of civiele diensten moest verrichten’ die in enkele middeleeuwse Duitse teksten voorkomt (zie Niermeyer 2002 en Schmidt-Wiegand 2005 voor deze term en zijn betekenis in de Oudgermaanse maatschappij; laatstgenoemde geeft ook uitgebreide referenties). In drie Latijnse oorkonden uit of gericht aan Trier uit 1056, 1082/84 en 1112 worden bepaalde *scaremanni* (mv.) uit de volkstaal genoemd. Het ONW interpreteert ze als ‘leden van een rechtsprekend college’, hetgeen de uitleg bij Schmidt-Wiegand weerspreekt, en claimt ze voor het Oudnederlands, wat gezien de geografische locatie van Trier iets te flatteus schijnt. In verschillende Westfaalse teksten uit de late Middeleeuwen komt *scharman* voor, een ‘zu der Aufsicht über die Mark verordneter Markgenosse’ (Schiller/Lübben IV: 51). De ‘schareman’ komt dus niet vaak in teksten voor, maar moet toch een geëtablerde functie zijn geweest in het Duits-Nederlandse taalgebied. Volgens Schmidt-Wiegand 2005 verving de term vanaf de tiende eeuw het oudere *scario*, *scerio* ‘aanvoerder’ (< **skar-jan-*), waaruit Nieuwhoogduits *Scherge* ‘beul’ is ontstaan. De vorming van *scharman* is in elk geval parallel aan vele andere functieaanduidingen op *-man*

die als eerste lid een zelfstandig naamwoord hebben, zoals MNL. *ambahtsman*, *amman* ‘ambtman’, *dienstman*, *hovetman*, *homan* ‘hoofdman’, *seeman* ‘zeeman’, etc. De Egmondse *s<c>hereman* uit 1264 zou de eerste en tot nu toe enige Middelnederlandse ‘schareman’ kunnen zijn.

Deze hypothese is om verschillende redenen goed te verdedigen. Om te beginnen zou de betekenis *s<c>hereman* ‘schareman’ goed passen bij de historische ontwikkeling van *schare* in Noord-Holland. Boekenoogen (1897: 871–72) geeft als pendant van Nederlands *schare* ‘groep’ in het negentiende-eeuwse Zaaans de vormen “*schaar*, ook *skeer*”, met als betekenis ‘aandeel in een gemeenschappelijke weide, de verdeling of splitsing van een mient naar gelang het grondbezit der verschillende eigenaren, ter bepaling van het aantal koeien dat ieder in die weide mag brengen.’ Ook Pannekeet 1995: 77 noemt nog *skeer* ‘schare’, weliswaar als “min of meer verouderd”. De door Boekenoogen genoemde betekenis blijkt vooral op Middelnederlandse teksten uit Noord-Holland gebaseerd, waarin het woord als *schaer*, *schere* en *scheer* voorkomt. Uit het naburige Gooi zijn bovendien de termen *schaermeyster* (1404), *schaarmeester* (1719) en *schaersetter* bekend (zie MNW), een ‘opzichter over de gemene weide, de ambtenaar die het aantal *schaerbeesten* bepaalt’. Schmidt-Wiegand (2005) stelt expliciet Hoogduits *scharmeister* gelijk aan *scharman*. Een Oudgermaanse **skara-man* ‘lid van de (heer)schare’ kan derhalve na een herdefiniëring van *schare* als ‘gemeenschappelijke weide’ in Holland de betekenis ‘opzichter over de gemene weide’ gekregen hebben, een functie waarvan het bestaan in 1264 in Noord-Holland zonder meer denkbaar is.

Ook de vorm van *s<c>hereman* is in overeenstemming te brengen met een herkomst uit **skaraman*. De correlatie van een Nederlandse *aa* met een *ee* in het Noordhollands is een bekend verschijnsel, zie bijvoorbeeld Pannekeet 1995 in het algemeen en recentelijk Versloot (in druk). Taalhistorisch kunnen we vaststellen dat woorden met een Proto-Germaanse lange klinker **ǣ* (die in het Nederlands *aa* werd) in Noord-Holland met *ee* kunnen verschijnen, vooral in dialectische woorden. Zoals Versloot (in druk) betoogt hoeft deze klinkerverhoging niet veroorzaakt te zijn door het Friese substraat in Noord-Holland, maar kan *ee* berusten op een interne ontwikkeling van het Noordhollands, waarbij in de latere Middeleeuwen de *aa* verhoogd werd tot *ee* (en parallel daaraan een reeds bestaande *ee* tot *ie*). De verhoging van *aa* trof niet alleen de oude lange klinker van het Germaans, maar ook een korte **a* die in het Laatoudnederlands gerekt werd tot *aa* voor *r* plus een andere medeklinker: Ned. *baars*, *baard*, enz. tegenover Noordhollands *beers*, *beerd*, enz. (Pannekeet 1995: 58). Dezelfde

rekking is soms waar te nemen bij korte **a* voor *r* in open lettergreep, zoals in Ned. *varen* naast Noordhollands *vêren* (al in de zestiende eeuw aangetroffen). Middelnederlands *schare* ‘groep’ uit West-Germaans **skarō-* (OHD *scara*, OS *scare*, OE *scearu*, OFr. *-skere*, *skare*) past in de laatste categorie van woorden en de door Boekenoogen uit Middelnederlandse, Noordhollandse teksten geciteerde vormen *schere* en *scheer* bevatten precies die *ee*. De oudste tekst met de vorm *schere* dateert uit 1347 (*landrecht voor Waterland*). Ter vergelijking: in de dertiende eeuw is *schare* volgens het VMNW nog geen enkele keer in Noord-Holland aangetroffen; de dialecten waar het wel voorkomt (Vlaams, Brabants, Limburgs) hebben de klinker *a(a)*. We kunnen concluderen dat *s<c>hereman*, indien het *schere* voor ‘schare’ bevat, de eerste attestatie van *ee* uit *a* voor *r* 83 jaar terugschuift en dat er geen dwingend tegenargument tegen die mogelijkheid bestaat.

Een ander kenmerkend vormaspect van *s<c>hereman* is de *sch-* aan het woordbegin. Mooijaart 1992: 207-209 en 390 bespreekt de spelling van de combinatie **sk-* in woorden als *schuld* en *schepen*. Globaal is *sc-* in de dertiende eeuw veel frequenter dan *sch-*, waarbij voor Vlaanderen en de grafelijke kanselarij van Holland nog het hoogste aantal *sch-*spellinggen genoteerd is (beide 18%). Voor de rest van westelijk Holland (inclusief Noord-Holland) is dat 13%. Het gaat echter om kleine aantallen, aangezien de meeste woorden met *sc(h)-* voor klinker niet of nauwelijks in Holland worden aangetroffen. De term *schepen(e)* komt vier keer voor in Heemskerk (alle met *sc-*), steeds een keer in Leiden, Leeuwenhorst-Noordwijk en Holland-West, enkele tientallen keren in de grafelijke kanselarij (steeds *sc-*) en nog enkele keren elders in Zuid-Holland. Alleen in een document van 1292 uit Monster staat een keer *schepen* met *sch-*. Van het werkwoord *scheiden* geeft het VMNW tien attestaties uit de grafelijke kanselarij, waarvan zeven met *sc-* en drie met *sch-*. Ook andere lemmata met *sce-* vertonen sporadisch spellinggen met *sch-*, bijvoorbeeld *schelden* (in documenten uit ‘Holland-West’). Samenvattend kunnen we stellen dat *sche-* in de (tweede helft van de) dertiende eeuw in Holland weliswaar een minderheidsspelling was ten opzichte van *sce-*, maar dat er genoeg gevallen van *sche-* bestaan om *s<c>hereman* niet uit te sluiten.

6. Conclusie

Emendatie van de bijnaam *sthereman* in *s<c>hereman* biedt de mogelijkheid om de term op te vatten als een Hollandse instantie van ‘schareman’,

een uit de Oudgermaanse tijd geërfde functieaanduiding, die onder andere in *schaermeyster* een laatmiddeleeuwse opvolger heeft in het Gooi. De klinkerverhoging van *schare-* tot *schere-* is voor het simplex *schere* in Noord-Holland bekend vanaf 1347 en past bij de algemene verandering *aa* > *ee* voor *r* in deze dialecten. De taalgeschiedenis van Noord-Holland zou met deze interpretatie van *s<c>hereman* een van de vroegste aanwijzingen winnen voor het bestaan van talige innovaties in die streek.

Universiteit Leiden

LITERATUUR

- Berns, Jan & Sanne Steusel. 2004. *Noord-Hollands (Taal in stad en land, nr. 19)*. Den Haag: Sdu.
- Blok, Dirk P. 1959. De vestigingsgeschiedenis van Holland en Utrecht in het licht van de plaatsnamen. *Bijdragen en mededelingen der Naamkunde-Commissie van de KNAW*, deel 17, Amsterdam, 13–38.
- Blok, Dirk P. 1969. Holland und Westfriesland. *Frühmittelalterliche Studien* 3, 347–361.
- Boekenoogen, Gerrit. 1897. *De Zaaansche volkstaal. Bijdrage tot de kennis van den woordenschat in Noord-Holland*. Leiden: Sijthoff.
- Boutkan, Dirk. 1996. *A concise grammar of the Old Frisian dialect of the first Riustring manuscript*. Odense University Press.
- van Bree, Cor. 1997. *Een oud onderwerp opnieuw bekeken: Het Ingweoons*. Leiden: vakgroep Nederlands.
- van Bree, Cor. In druk. Fries substraat in Noord-Holland? Oftewel: Noord-hollandse frisismen op de methodologische pijnbank. In: Bremmer & de Vaan (in druk).
- Bremmer Jr., Rolf H. 2008. North-Sea Germanic at the crossroads: The emergence of Frisian and Hollandish. *North-Western European Language Evolution* 54/55, 279–308.
- Bremmer Jr., Rolf H. 2009. *An Introduction to Old Frisian. History, grammar, reader, glossary*. Amsterdam/Philadelphia: Benjamins.
- Bremmer Jr., Rolf H. & Michiel de Vaan. In druk. *Sporen van de Friezen en het Fries in Noord-Holland*. Themanummer *It Beaken*.
- Gumbert, J.P. 2008. De keurmedigen van Rinnegom. In: G. Vis (ed.), *Het klooster Egmond: hortus conclusus*. Hilversum: Verloren, 45-60.

- Gysseling, Maurits. 1965. Kenmerken van de Oudnederlandse persoonsnamen in de vroege Middeleeuwen. In: A. Weijnen (red.), *Frankisch, Merovingisch, Karolingisch*. Assen: van Gorcum, 63–75.
- Gysseling, Maurits. 1966. *Overzicht van de Noordnederlandse persoonsnamen tot 1225*. Leuven: Instituut voor Naamkunde.
- Hofmann, Dietrich & Anne T. Popkema. 2008. *Altfriesisches Handwörterbuch*. Heidelberg: Winter.
- Holthausen, Ferdinand. 1924. Etymologische Forschungen. In: Direktion der Vereinigten sprachwissenschaftlichen Institute an der Universität zu Leipzig (red.), *Streitberg Festgabe*. Leipzig: Markert & Petters, 155–157.
- MNW = E. Verwijs, J. Verdam et al.: *Middelnederlandsch Woordenboek*. 's-Gravenhage: Nijhoff, 1885-1952.
- Mooijaart, Marijke. 1992. *Atlas van Vroegmiddelnederlandse taalvarianten*. Proefschrift, Universiteit Leiden.
- Niermeyer 2002 = Jan Frederik Niermeyer, Co van de Kieft, J.W.J. Burgers, S. Dase, A. Smets (red.). 2002. *Mediae latinitatis lexicon minus = Lexique latin médiéval = Medieval Latin dictionary = Mittellateinisches Wörterbuch*. 2e druk. Leiden: Brill.
- OHZ = A. Koch, J. Kruisheer, E. Dijkhof (red.), *Oorkondenboek van Holland en Zeeland tot 1299*. 5 delen, 1970–2005.
- ONW = *Oudnederlands Woordenboek*. <http://gtb.inl.nl/>.
- Pannekeet, Jan. 1995. *Het Westfries. Inventarisatie van dialectkenmerken*. Wormerveer: Uitgeverij Noord-Holland.
- Quak, Arend. 2003. Altfriesisches in altniederländischen Ortsnamen. In: W. Pijnenburg, A. Quak & T. Schoonheim (red.), *Quod Vulgo Dicitur. Studien zum Altniederländischen (= Amsterdamer Beiträge zur Älteren Germanistik 57)*, 281–310.
- Quak, Arend. 2012. Het oudste Oudfries. In: P. Boersma, G.Th. Jensma & R. Salverda (red.), *Philologia Frisica Anno 2008*. Leeuwarden: Fryske Akademy, 57–73.
- Quak, Arend. In druk. Het Friese karakter van Noord-Holland op basis van de oudste persoonsnamen. In: Bremmer & de Vaan (in druk).
- Schiller/Lübben = Karl Schiller & August Lübben. 1875–1881. *Mittelniederdeutsches Wörterbuch*. Bremen: Kühtmann.
- Schmidt-Wiegand, Ruth. 2005. Scharmannen. In: *Reallexikon der Germanischen Altertumskunde*. Band 29. Berlin/New York: de Gruyter, 479–481.
- Schoonheim, Tanneke. 2004. *Vrouwelijke persoonsnamen in Holland en Zeeland tot 1300*. Groningen: Gopher.

- de Vaan, Michiel. In druk. Taalcontact in Noord-Holland: een inleiding. In: Bremmer & de Vaan (in druk).
- Versloot, Arjen. 2003. Fries in Holland in de 17^e eeuw. *Taal & Tongval* 55, 1–40.
- Versloot, Arjen. In druk. Westgermaans * \bar{e}_1 in het Noord-Hollands: een Ingweoonse mythe? In: Bremmer & de Vaan (in druk).
- VMNW = W. Pijnenburg et al. (red.), *Vroegmiddelnederlands Woordenboek. Woordenboek van het Nederlands van de dertiende eeuw in hoofdzaak op basis van het Corpus-Gysseling*. Leiden: Instituut voor Nederlandse Lexicologie / Groningen: Gopher, 2001.